

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-4/16>

Винар С. М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

АНТИЧНИЙ ОБРАЗ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ЗМІНА КОМУНІКАТИВНИХ ФУНКЦІЙ

У статті аналізується своєрідність рецепції античних образів та сюжетів українською літературою на основі творчості Лесі Українки та Максима Рильського з урахуванням їхніх естетичних поглядів, а також історико-культурного контексту доби. Підкреслюється спорідненість морально-філософських та естетичних проблем античності з тими проблемами, які хвилювали українських письменників.

У сучасному літературознавстві використовують різні терміни на позначення образів, які активно функціонують у літературі: «світові типи», «вічні образи», «традиційні образи». Вчені неодноразово зазначають, що нова епоха змінює та розширює смисл образу, ті грані, що залишилися поза увагою попередніх читачів, стають актуальними, переосмислюються і співвідносяться з вимогами нової дійсності, відбувається поглиблення того, що є співзвучним іншій добі. Відображаючи духовний досвід людства, вони набувають своєрідності на кожному окремому етапі розвитку культури, бо, потрапляючи в інші культурно-естетичні контексти, породжують нові смисли.

На думку багатьох дослідників, посиленій інтерес до міфології зазвичай припадає на переломні епохи, на періоди соціальних потрясінь та кардинальних змін людського світогляду. Зацікавлення окремим образом чи сюжетом вказує на те, що він відповідає ідейним, психологічним, художнім потребам сучасності, що закладені в ньому філософські проблеми є особливо актуальними.

Звертається увага на те, що твори українських письменників найповніше віддзеркалюють їхні морально-ціннісні уподобання, що, використовуючи міфологічну символіку, автори зберігають первісний зміст цих образів-символів, одночасно ж відбувається трансформація комунікативної спрямованості міфологічного образу в площину актуалізованих для поета чинників і цінностей. Надаючи античним образам коли узагальненого світового звучання, а коли й виразно національного, українські письменники шукали відповіді на питання, які висувала тогочасна дійсність, та які, зрештою, не втратили актуальності й у наш час.

Ключові слова: міфологічний образ, мотив, рецепція, неокласицизм, комунікація.

Постановка проблеми. Вагомим аспектом художньої комунікації, аспектом, який визначає її стратегії в процесі історичного розвитку літератури, є звернення до міфу, міфологічних сюжетів і мотивів. Особливо показовою в цьому плані виглядає проблема трансформації античних міфів на прикладі художніх творів, створених авторами різних напрямів, представниками різних національних літератур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нагадаємо, що інтерес до міфу як літературознавчої категорії фіксується ще з часів Аристотеля, який розглядає міф у його органічних зв'язках

з літературою. У філософській доктрині Платона міф виступає необхідною умовою для розуміння людиною світу. Тому проблема феномену міфу, способів його трансформації в різних жанрових формах, особливостей рецепції літературою наступних епох викликає постійний інтерес вчених-літературознавців. Дослідженню цих проблем присвячені праці О. Ф. Лосева, М. М. Бахтіна, Ю. Б. Віппера, В. М. Жирмунського, С. І. Радціга, О. М. Фрейденберг, С. С. Аверінцева, Є. М. Мелетинського, А. А. Тахо-Годі, І. В. Шталь та ін. Вчені неодноразово стверджують, що міф являє собою першооснову духовної культури людства.

Адже в давні часи міфологія була основною формою світосприймання і володіла універсалізмом та ідеологічним синкретизмом. Міф був не лише формою суспільної свідомості, але й своєрідною оповідною моделлю, первісною формою художньої словесності та джерелом поетичної фантазії.

Один із напрямів літературознавства ХХ ст. – архетипна критика (Н. Фрай) – загалом визначає літературу як перетворення міфології, а історія літератури розглядається не в загальноісторичному контексті, а як форма «внутрішнього саморуху», що втілюється в «особливостях видозміни міфологічних начал на різних етапах розвитку літератури» [7, с. 452]. Літературознавець Є. М. Мелетинський зазначає, що інтерес до міфу спричинив «відродження міфу, що характеризується визнанням міфу вічно живим началом, визнанням його зв'язку з ритуалом і концепцією вічного повторення» [8, с. 28]. Тобто це поняття містить у собі той факт, що автор на основі міфічного сюжету може створити свій, не менш міфічний сюжет, що зумовлюється авторським кутом зору на певний міф.

Постановка завдання. У попередній нашій розвідці [1] ми зупинилися на компаративному аналізі міфологічного образу в різних літературних стилях: античність (Еврипід) та класицизм (Гете), на комунікативній багатоплановості сентенцій в аналізованих творах, що сприяють розкриттю нових можливостей античного сюжету. Окрему проблему становить рецепція міфології авторами, що розробляли міфологічні сюжети в період різких соціальних змін, що відбувалися в суспільстві. З цієї точки зору досить важливими є питання міфологізації творчості українських письменників, розвиток якої припадає на період «зламу» століть (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Мета нашого дослідження – аналіз прийомів художнього міфологізму у творчості Лесі Українки та Максима Рильського, зміни комунікативних функцій міфологічного образу, його переосмислення у своєрідній авторській інтерпретації, з'ясування відмінностей між античним і авторським сюжетом.

Виклад основного матеріалу. Про множинність перспектив, з яких можна розглядати будь-який твір, про шляхи трансформації традиційного образу, мотиву, тобто про відчитування твору в багатьох площинах говорить італійський літературознавець Умберто Еко [5], утверджуючи концепцію «відкритого твору».

Однією з причин множинності смислів, які читач віднаходить у творі, як вважає М. Голь-

берг [3, с. 16], є символічна природа художнього твору, поєднання в ньому конкретно-історичного і загальнолюдського, локального й універсального. Саме цим пояснюється, на думку вченого, глибина інтерпретаційного потенціалу, зокрема, образів античності. Щоправда, за множинності шляхів інтерпретації традиційний сюжет вимагає збереження своєї структурно-семантичної системи або матриці, що й робить його знаковим культурним явищем і забезпечує рецепційну і комунікаційну значимість. У будь-якому випадку найважливішим у процесах обробки традиційних сюжетів є особливості авторського засвоєння, те творче завдання, яке він ставить перед собою, а також ступінь інтерпретаційних змін, яких зазнає такий сюжет. Все це визначає якість оригінального підходу автора до відомої теми і багатство авторської рецепції.

У ключі залежності від традиції та творчої позиції автора С. Павличко окреслює літературну постать Лесі Українки як амбівалентну: «прагнення відшукати «свою» традицію в рамках української культури» [9, с. 90] поєднувалась у творчості письменниці з певним продовженням старої традиції, від якої їй до кінця не вдалося звільнитись. Подібна амбівалентність накладала відбиток на особливості інтерпретації Лесею Українкою традиційних сюжетів та визначала риси їх націоналізації як включення до кола національної культури.

Твір-обробка у цьому випадку стає прикладом «нарративного розгортання національного змісту» [4, с. 233], коли «з допомогою сітки понять, символів, новочасних мітів, метафор, узагальнень, соціальних і культурних метанарацій національний ідеал <...> вписується в художній простір» [4, с. 234]. Це призводить до накладання традиційного сюжету на національну дійсність. Паралельно із цим у процесі обробки авторка виробляє свій особливий підхід до традиційного матеріалу, одночасно закорінений у традицію і такий, що її руйнує. Це характерно, зокрема, для пізнього періоду творчості письменниці.

Міфологічний образ Іфігенії та пов'язані з ним мотиви жертвовності й вибору завжди були надзвичайно популярними у європейській літературі. Цей міфологічний образ набуває значущості практично у всіх великих літературних стилях: у класицистичній драмі, в драматургії Ж. Расіна, у драмі Й. В. Гете, у модерністичній драматичній сцені Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді». Традиційний міфологічний образ в інтерпретації різних авторів наділений новою естетичною інформацією, що зумовлена як індивідуальним баченням поета,

так і його художнім задумом. Леся Українка, використовуючи символи й міфи, утверджувала нові форми авторської свідомості, зокрема неоромантизм і символізм, що проектувалися на розвиток у літературних процесах як модерні типи художнього мислення. Про це йдеться у збірнику «Леся Українка та європейські літератури», що вийшов у Німеччині. Один з його авторів та укладачів Ю. Бойко-Блохін у статті «Стильові пошуки Лесі Українки на тлі світової літератури» [14] конкретизує виявлені ним же значно раніше погляди на європеїзований світогляд письменниці, що насамперед пов'язаний з естетикою та системою неоромантичного художнього мислення.

Зацікавлення Лесі Українки проблематикою сюжетів світової літератури релігійно-міфологічного, історичного змісту добре помітне у статті «Утопія в белетристиці», де порушується проблема хронологічної дистанції між минулим і сьогоденням. Поетеса зазначає, що «ми не можемо розуміти прийдешності з погляду невідомих нам прийдешніх людей, ми не можемо її розуміти тільки з нашого теперішнього погляду» [12, с. 175]. Леся Українка ніколи не обмежувалась лише національною тематикою, образами, стилем, що існували в українській літературі до неї, а намагалася досягнути світовий естетичний досвід, вміло поєднуючи його з національним, поставити загальнолюдські проблеми, знайти загальнолюдські цінності.

Навіть серед драм Лесі Українки, написаних на античні сюжети, «Іфігенія в Тавриді» займає особливе місце. Думки про історичну Тавриду поєдналися у ній з почуттям туги за батьківщиною, історичний символізм переплівся із символізмом античним. Літературознавець А. Гозенпуд у книжці про театр Лесі Українки, підкреслюючи подібність композиційних основ античної трагедії і драматичної сцени Лесі Українки (чергування строфи й антистрофи, хорові партії, репліки жриці й відповіді хору), вказує на відмінність образу Іфігенії в нашій поетеси: «Прометеївських рис нема ні в Еврипіда, ні в Гете. Таврідська жриця в Лесі Українки стає втіленням могутнього патріотичного поривання, а не лише ностальгії <...> Це родичка Прометея і героїв Байрона, що саме в цей час заповнили яву письменниці» [2, с. 39].

І. Журавська у праці «Леся Українка та зарубіжні літератури» [6] також проводить паралелі між образами Іфігенії у Лесі Українки та Еврипіда. Вона вказує на відмінне мотивування жертви Іфігенії. В античній трагедії Іфігенія – жертва долі, вона призначена в жертву з волі богів, для неї

характерні пасивність і покірність. Іфігенія у Лесі Українки прекрасна, як і в античній драмі, заохана в рідну Елладу, готова до самопожертви. Відмінність образу полягає в тому, що Іфігенія нашої поетеси усвідомлює свій обов'язок – врятувати батьківщину, не схиляється покірно перед долею, а свідомо несе тягар прометеївської спадщини. Заради рідного краю вона без вагань піднялася на жертвовник. Іфігенія була героїнею у себе на батьківщині і зараз втішається думкою про те, що *«може спом'януть в піснях слаутню Іфігенію, що рано загинула за рідний край»* (Тут і далі текст Лесі Українки цит. за [11]). У тузі за вітчизною Іфігенія вирішує закінчити життя самогубством. Але це хвилинна слабкість, викликана приливом ностальгії. Іфігенія здатна перебороти свої вагання і душевні болі. Кінцева ремарка – *«вона тихою, рівною ходою віддаляється в храм»* – вказує на силу волі героїні, як і заключний рядок: *«Тяжкий твій спадок, батьку Прометею...»* Здається, Леся Українка просто констатує всім давно відоме – насправді ж це усвідомлення її героїнею того великого обов'язку, який лежить на ній, додає Іфігенії сил і снаги до життя.

На думку Т. Гундорової [4, с. 244], письменниця вводить в українську літературу твори, в яких переважає свобода інтерпретації в обробках традиційних сюжетів, сполучає пласти традиційних сюжетів і пласти національної дійсності. Це сприяє розширенню рецепційних горизонтів нашої літератури через введення в неї невластивих, незнакових для реципієнта (на загальнонаціональному рівні) традиційних сюжетів (образів, мотивів).

Широке використання міфологічних образів є особливо актуальним також для поетичної творчості українських неокласиків у 20-х роках ХХ ст., до яких належали М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Филипович, Юрій Клен (О. Бургарт). Це творча група митців, які відмежовувались від так званої пролетарської культури, свою творчість орієнтували на класичне мистецтво, тяжіли до строгих віршованих форм, прагнули наслідувати мистецтво минулих епох, віддавали перевагу історико-культурній та морально-психологічній проблематиці, тому багато їхніх творів орієнтуються на античні образи і сюжети. Такі образи постають як символи, що «несуть у собі певні смисли, задані своїм часом, відроджені в кожному нову епоху в новій якості» [13, с. 537]. Це спричиняє семантичну невичерпність традиційного образу, який є мовою культури.

М. Рильський наголошував на тому, що факт використання поетом біблейських, античних,

взагалі стародавніх мотивів ніяк не є ознакою консервативного художнього мислення, доводив думку про нерозривність творчих пошуків минулого і сучасного. Негативно ставлячись до політизації мистецтва, поет намагався досягнути світовий естетичний досвід, уміло поєднати його з національним, поставити загальнолюдські проблеми, знайти загальнолюдські цінності, тому традиційні мотиви української поезії доповнює почерпнутими з античної. У творчому потенціалі М. Рильського є ціла група творів з великим запасом традиційних образів, взятих з античної культури: Одисей, Навсікая, Анхіз, Афродіта, Еней та ін., в яких можемо простежити гармонійне поєднання образів минулого із сучасними переживаннями ліричного героя.

Антична міфологія, даруючи М. Рильському ціле гроно «вічних образів», сприяла у відтворенні емоційного стану ліричного героя. Так, у поезії «Як Одисей, натомлений блуканням» простежується процес осмислення автором своїх почуттів. Український поет звертається до образу Навсікаї в надії, що майбутнє посміхнеться йому чарівною посмішкою Навсікаї. Авторська фантазія розкривається через використання фрагментів із Гомерової «Одисеї», а саме: зустріч натомленого блуканнями Одисея із красунею – донькою феакійського царя Навсікаєю. Автор відходить від традиційного в міфології трактування Одисея як героя, що здатен іти наперекір богам, натомість Одисей Рильського перетворюється на людину, яка шукає порятунку, відпочинку від світу: «Як Одисей, натомлений блуканням / По морю синьому, я – стомлений життям – Приліг під тінню сокора старого, / Зарився в листя і забув про все» [10, с. 116].

У поетичних рядках домінує мотив замріяності. Юнак перебуває у світі «мудрих книг» і чекає на

чарівний образ, який подарує йому щастя, а можливо, і додасть віри в майбутнє. Навсікая для автора є втіленням дівочої краси. «... граючись м'ячем, Мене розбудить ніжна Навсікая» [10] – цими рядками автор досягає реальності образу, що у свою чергу створює в реципієнта впевненість у правдивості подій, а вдало використаний епітет «ніжна» сприяє створенню образу краси, втіленому в постаті юної Навсікаї. Образ Навсікаї, наповнений оптимістичною тональністю, виступає контрастом до стану ліричного героя. Отже, неважко зробити висновок, що однією з «неокласичних» рис у творі М. Рильського є орієнтація на красу: духовну, втілену в думках, почуттях, мріях, що утвердилась в авторській уяві через ознайомлення з культурними цінностями світової літератури.

Висновки і пропозиції. Функціонування міфологічного матеріалу в творчості українських письменників, які за допомогою античних образів намагалися відтворити сучасну їм епоху, виявлялося в численних ремінісценціях, запозиченнях, аллюзіях. Часто звернення до легендарно-міфологічних структур продиктоване прагненням виявити і художньо дослідити глибинні витoki сучасних авторів твору процесів і катаклізмів. Саме античні мотиви у творах письменників з найбільшою очевидністю включали українську літературу в загальноєвропейський контекст. Рецепція міфологічного образу набуває у творчості українських авторів певних змін. У цьому випадку можна говорити про деяке переорієнтування комунікативної спрямованості міфологічного образу в площину актуалізованих для поета чинників і цінностей. У літературі нового часу трактовка міфологічних образів та сюжетів, їхні проблематика і художня поетика настільки відрізняються від першоджерела, що це може бути проблемою подальших досліджень.

Список літератури:

1. Винар С. М. Сентенція у комунікативній структурі драматичного твору (на прикладі драми Гете «Іфігенія в Тавриді»). *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2018. № 3.1 (55.1). С. 11–14.
2. Гозенпуд А. А. Поетичний театр. (Драматичні твори Лесі Українки). Київ : Мистецтво, 1947. 302 с.
3. Гольберг М. Я. Інтерпретаційний потенціал як герменевтична проблема. *Studia hermeneutica. Герменевтика тексту : між істиною і методом*. Дрогобич : Коло, 2003. С. 9–17.
4. Гундорова Т. І. ПроЯвлення слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. 300 с.
5. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / пер. з англ. М. Гірняк. Львів : Літопис, 2004. 384 с.
6. Журавська І. Є. Леся Українка та зарубіжні літератури : монографія. Київ : Академія наук УРСР, 1963. 231 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
8. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа : монография. Москва : Наука, 1995. 408 с.

9. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. Київ : Либідь, 1997. 360 с.
10. Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. Київ : Наукова думка, 1983. Т. 1: Поезії 1907–1929. 534 с.
11. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 1975. Т. 1: Поезії. С. 165–170.
12. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 8: Літературно-критичні та публіцистичні статті. С. 155–197.
13. Червченко О. Образи світової культури у поетичному осмисленні українських неокласиків. *Семантика мови і тексту: зб. наук. ст.* Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 536–541.
14. Lesia Ukrainka und die europäische Literatur / Hrg. von Iu.Bojko-Blochyn, H. Rothe, F. Scholz. Köln, 1994. 249 s.

Vynar S. M. ANCIENT IMAGE IN UKRAINIAN LITERATURE: THE CHANGE OF COMMUNICATIVE FUNCTIONS

The peculiarity of the reception of ancient images and plots in Ukrainian literature based on the works of Lesya Ukrainka and Maxim Rylsky, taking into account their aesthetic views, as well as the historical and cultural context of the day are analysed in this article. The affinity of moral, philosophical and aesthetic problems of antiquity, in which Ukrainian writers are interested in, are emphasized.

In modern literary studies different terms are used to refer to images, that function actively in the literature, such as: “world types”, “eternal images” and “traditional images”. Scientists have repeatedly noted that the new era changes and expands the meaning of the image. Those aspects that have been left beyond the attention of previous readers are becoming relevant, they are rethinking and correlating with the demands of the new reality, deepening of what is in harmony with another age takes place. Reflecting on the spiritual experience of mankind, they become unique at every stage of cultural development, because falling into other cultural and aesthetic contexts they give rise to new meanings.

According to many researchers, increased interest in mythology usually falls on a turning era, on the periods of social revolution and dramatic changes in the human outlook. Interest in a particular image or plot indicates that it is responsible for ideological, psychological, artistic needs of modern times. Its philosophical problems are particularly relevant.

Attention is drawn to the fact that the works of Ukrainian writers fully reflect their moral values. Using mythological symbolism, the authors retain the original content of these symbol images, at the same time, the communicative orientation of the mythological image is transformed into a plane of factors and values actualized for the poet. Giving antique imagery when generalized when distinctly national sound, Ukrainian writers sought answers to questions raised by the present reality, and those that have not lost their relevance today.

Key words: *mythological image, motive, reception, neoclassicism, communication.*